

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ȘTIINȚE POLITICE, ADMINISTRATIVE ȘI
ALE COMUNICĂRII

Contele Sámuel Teleki în Africa.
Patrimoniul de documente al expediției
REZUMAT

Îndrumător științific

Prof. univ. dr. CSEKE PÉTER

Doctorand

CSIBI LÁSZLÓ

Cluj-Napoca

2018

Cuprins

Introducere.....	1
1. Importanța cercetării temei.....	3
1.2. Ipoteze de lucru.....	6
1.3. Obiectivele, sursele, metodologia tezei și rezultatele așteptate.....	9
2. Ecourile naționale și internaționale ale expediției conduse de Sámuel Teleki	13
2.1. Despre expediție, în cartea lui Ludwig von Höhnel și în literatura de specialitate.....	13
2.2. Călătoriile organizate pe urmele expediției lui Sámuel Teleki	15
2.3. Lucrări audiovizuale despre expediția lui Sámuel Teleki	16
3. Biografia lui Sámuel Teleki	18
3.1. „ <i>Un adevărat domn maghiar</i> ”	18
3.2. Familia Teleki de Dumbrăvioara.....	18
3.3. Tinerețea lui Sámuel Teleki	20
3.4. Cariera militară și politică.....	21
3.5. Prietenia cu arhiducele Rudolf, moștenitorul coroanei austro-ungare.....	28
3.6. Călătoria în Africa și importanța expediției.....	36
3.7. Călătoriile de după expediție.....	44
3.8. Ultimii ani ai lui Sámuel Teleki și moștenirea sa	49
4. „ <i>Ca să rămână întipărit numele familiei moștenitoare pe harta Africii</i> ” – motivația contelui Teleki Sámuel în organizarea expediției din Africa de Est.....	64
4.1. Despre motivațiile contelui, în presă	64
4.2. Despre motivațiile contelui, în documentele personale	75
5. Patrimoniul de documente al expediției din Africa de Est.....	78

5.1. „ <i>Timp de doi ani, am fost stăpân pe viață și pe moarte</i> ”	78
5.2. Jurnalul din Africa al lui Sámuel Teleki	80
5.3. Scrisorile din Africa ale lui Sámuel Teleki	95
5.4. Criteriile publicării documentelor din Africa de Est.....	101
5.5. Documentele din perioada premergătoare expediției.....	103
5.6. Despre expediție, în relatăriile lui Ludwig von Höhnel și Sámuel Teleki	112
5.7 Popoarele Africii și Sámuel Teleki	193
5.8. „ <i>Rămas bun de la un prieten pe care n-o să-l mai văd vreodată.</i> ” Al doilea jurnal al lui Sámuel Teleki	221
6. Patrimoniul de fotografii ale expediției.....	225
6.1. Technica fotografică, în perioada expediției.....	232
6.2. Autorii fotografiilor.....	235
6.3. Utilizarea fotografiilor în cartea lui Ludwig von Höhnel.....	239
6.4. Organizarea fotografiilor după tematică	244
6.5. Fotografii despre Sámuel Teleki și participanții la expediție.....	248
6.6. Fotografii cu peisaje, cu teme etnografice și instantane din tabără.....	251
6.7. Desene-reconstituire.....	254
7. Concluzii.....	259
Anexă	
I. Fotografiile analizate în Capitolul 6.	265
II. Lista detaliată a fotografiilor din Fondul Familial Teleki de Dumbrăvioara, din Arhivele Naționale ale României, Serviciul Cluj.....	298
Bibliografie.....	374

Cuvinte cheie: Contele Sámuel Teleki, Ludwig von Höhnel, Africa de Est, Kenia, expediție, jurnal, aristocrația transilvăneană, Lajos Erdélyi, fotografie, moștenire culturală, patrimoniul Transilvaniei

Sumar

Explorator renumit al Africii de Est, contele transilvănean Sámuel Teleki nu poate fi considerat un reprezentant de seamă al vreunei discipline științifice, dar se bucură de un loc de cinste în rândul savanților renumiți ai științelor naturii datorită expediției sale de la sfârșitul secolului al XIX-lea care a pornit de la micul lac Baringo (Kenia de azi) spre teritorii care, în acea vreme, se aflau în *terra incognita*, expediție care a condus la descoperiri însemnate pentru geografia, antropologia și științele naturale legate de Africa. Investigarea călătoriei contelui Sámuel Teleki în Africa de Est este imperios necesară, întrucât acesta: a fost cel care a șters ultima „pată albă” de pe harta Africii; a descoperit lacurile Rudolf și Stephanie (astăzi, Turkana și Chew Bahir); a descoperit vulcanul care îi poartă numele (Vulcanul Teleki); a încercat să cucerească trei dintre cei mai cunoscuți munți ai Africii: Meru, Kilimanjaro și Kenia – ca să enumerăm doar cele mai importante dintre rezultatele lui. Important în contextul expediției este, de asemenea, numele austriacului Ludwig von Höhnel, cel care a străbătut alături de contele ardelean întregul traseu, fiind responsabil de activitățile științifice pe parcursul drumului (cartografie, cercetare, etc.). În plus, singura carte de referință privitoare la călătoria contelui Teleki Sámuel în Africa de Est a fost scrisă și publicată tot de Ludwig von Höhnel la scurt timp după întoarcerea în Europa.

Contribuția contelui Teleki la explorarea Africii este foarte apreciată în Vest, numele său fiind amintit alături de nume precum David Livingstone, Sámuel Baker ori Henry M. Stanley. Totuși, în țara sa de origine, Sámuel Teleki e prea puțin cunoscut, iar acest lucru se datorează în mare parte vălului de tăcere care a fost așternut asupra sa de către istoriografia comunistă. În acest moment, însă, este imperios necesar un demers de recuperare a memoriei și a moștenirii expediției sale atât pentru comunitatea transilvăneană, cât și pentru istoriografia universală.

De a lungul timpului, s-a scris foarte mult despre Sámuel Teleki, atragându-se atenția asupra operei sale și asupra importanței activității sale pentru științele naturale prin epitete superlative, dar nimeni nu a mers mai departe și nu a căutat un răspuns la întrebarea, cum a fost viața lui Sámuel Teleki în perioada premergătoare călătoriei și după întoarcerea lui acasă?

Ipoteza de lucru

Activitatea de cercetare a proiectului de față presupune exploatarea și utilizarea unor metode diverse, specifice mai multor discipline academice: este nevoie de abordări specifice istoricului (consultarea materialelor de arhivă), dar și sociologului (reconstituirea contextului social și politic al epocii, precum și a vieții cotidiene și a atmosferei familiale a aristocrației sfârșitului de secol XIX) și a fotojurnalistului (investigarea materialului fotodocumentar acumulat în timpul călătoriei exploratorii).

Teza de față constituie o privire înapoi în timp, într-un arc de peste un secol, la călătoria lui Sámuel Teleki în Africa, la interesul pe care aceasta l-a generat pe plan internațional, dar și la viața personală, familială și socială a contelui. Lucrarea este, așadar, o monografie cu caracter interdisciplinar și vizează investigarea documentelor scrise – în principal articole din presa scrisă a epocii –, documente din publicațiile apărute în decenile trecute precum și patrimoniul de documente și de fotografii realizate de conte în Africa de Est, aflate în diferite arhive. În prezenta lucrare am realizat, de asemenea, inventarierea și aducerea în atenția comunității academice a tuturor documentelor scrise și fotografiilor care alcătuiesc patrimoniul antropologic Sámuel Teleki.

Am pornit de la ipoteza că toate lucrările și publicațiile dedicate operei contelui au un mare minus: autorii lor au omis prelucrarea fondului familiei Teleki, accesibil în zilele noastre în Arhivele Naționale ale României. Toate lucrările publicate au apelat, fără excepție, la o singură sursă a expediției, cartea scrisă de Ludwig von Höhnel și apărută în limbile germane, engleză și maghiară.

Biblioteca castelului Teleki, care conținea și fotografiile expediției din Africa de Est a lui Teleki Sámuel a avut o soartă tristă: mare parte din ea s-a pierdut, fiind în primejdie de a dispărea complet la sfârșitul celui de al II-lea Război Mondial, când castelul contelui din Dumbrăvioara (Mureș) a fost jefuit complet. O mare parte în schimb a ajuns, în urma naționalizării, la Arhivele Naționale din Cluj-Napoca, unde au fost redescoperite abia în anii 1970 de către fotojurnalistul Lajos Erdélyi. Datorită acestuia, o parte a colecției de fotografii realizate în călătoria din Africa de Est a devenit cunoscută după ce a fost publicată în cartea sa. Lajos Erdélyi a readus detaliile expediției în atenția publicului, și, mai mult, fotografiile publicate de el „au căpătat o viață proprie”, iar de atunci copiile realizate de el circulă în întreaga lume. Lajos Erdélyi nu și-a asumat prelucrarea întregului fond familial aflat la arhivele clujene, activitatea lui concentrându-se în exclusivitate pe

prelucrarea patrimoniului de fotografii. După cunoștințele noastre, în cei 40 de ani trecuți de atunci, nimeni nu s-a angajat în continuarea cercetării arhivelor, astfel că nu au fost găsite documente noi legate de expediție sau documente private referitoare la aceasta. Pe lângă documentele distruse sau deteriorate în Castelul Teleki din Dumbrăvioara, unele scrieri personale ale contelui au fost duse în Statele Unite și vândute bibliotecii universitare din East Lansing, statul Michigan. Unul dintre obiectivele atinse în acest proiect a reprezentat aducerea în România și studierea unei copii a acestui set de documente valoroase.

Structura lucrării

Lucrarea de față este structurată în șapte capitole, dintre care primul și ultimul sunt Introducerea respectiv Concluziile lucrării.

Al doilea capitol relatează ecourile naționale și internaționale ale expediției, trece în revistă numeroasele lucrări din literatura de specialitate care au fost bazate pe cartea lui Ludwig von Höhnel, dar și călătoriile din ultimul secol organizate pe urmele expediției lui Sámuel Teleki. În plus, sunt enumerate lucrările audiovizuale dedicate operei contelui.

Capitolul al treilea se angajează în realizarea biografiei contelui. Depășind dificultățile inerente unui astfel de demers – martorii direcți lipsesc, iar reconstituirea biografică poate fi făcută doar pe baza unui număr mic de documente și date de arhivă – redăm detalii legate de personalitatea lui Sámuel Teleki, într-o încercare de a evoca personalitatea sa, care există azi numai în amintirea colectivă a societății. Pe baza modelului biografic al lui David G. Mandelbaum, am reconstituit viața contelui Teleki în câteva subcapitole, precum: contextul familiei Teleki de Dumbrăvioara în care acesta s-a născut, cariera sa militară și politică, prietenia cu moștenitorul coroanei austro-ungare arhiducele Rudolf, călătoria în Africa de Est și importanța expediției, iar la final ultimii ani ai lui Sámuel Teleki și moștenirea materială și culturală lăsată de acesta.

În lipsa literaturii memorialistice, informațiile și datele obținute aici se bazează pe realitățile presei de epocă. Etnograful ungar Balázs Borsos a cercetat articolele apărute în presă, dar lucrarea lui s-a limitat la anii 1886-1889, perioada călătoriei contelui, și la relatările apărute despre expediție. În lucrarea de față, am mers mai departe pe acest drum și am extins câmpul cercetării la perioada vieții contelui. În afara publicațiilor majore din Budapesta din acea vreme, am cercetat minuțios relatările principalelor ziare transilvănene pe acest subiect, în speță cele apărute la Cluj și Tîrgu

Mureș. O sursă importantă în reconstituirea datelor au reprezentat-o interviurile realizate la Viena cu Ágnes, fiica moștenitorului lui Sámuel Teleki, precum și cu Lajos Erdélyi, autorul care a contribuit la readucerea în memoria vie a operei contelui și care a avut ocazia de a se întâlni personal cu mai mulți membri ai familiei Teleki în anii 1970.

Capitolul patru caută răspuns la întrebarea, care a fost motivația contelui Sámuel Teleki în organizarea expediției în Africa De Est? Articolele din presă, documentele personale, lucrările de specialitate, zvonurile și legendele familiei s-au preocupat timp de un secol de clarificarea acestui aspect, dar nu s-a reușit găsirea unui răspuns concludent, întrucât numeroasele concluzii la care s-a ajuns au fost foarte diferite. Din biografia contelui reiese că, în urma partidelor de vânatoare organizate împreună cu arhiducele Rudolf în Transilvania și în Austria, era de așteptat ca următorul pas al contelui să fie o provocare majoră, dat fiind că acesta avea și un interes deosebit pentru științele naturii. Luarea deciziei a fost stimulată, probabil, de șansa lui de a descoperi „ultima pată albă de pe continentul negru”.

Capitolul cinci este dedicat documentelor scrise care țin de realizarea majoră a vieții lui Sámuel Teleki, expediția în Africa de Est. Unul dintre cele mai valoroase documente referitoare la călătorie este jurnalul contelui din perioada respectivă, document care se păstrează, în acest moment, la biblioteca Michigan State University din Statele Unite ale Americii, instituție care a cumpărat documentul de la moștenitorii contelui. În deceniile trecute, au existat mai multe încercări de a se ajunge la acest document, dar până acum o singură fotocopie a ajuns la Muzeul de Geografie a Ungariei; copia respectivă este de slabă calitate și nu e integrală.

Pe parcursul anului 2017, cu acordul membrilor familiei Teleki, am avut prilejul de a investiga, în biblioteca universității din orașul East Lansing, cele două jurnale scrise de către contele Sámuel Teleki. Primul datează din anii 1887-88, perioada mării expediții realizate în Africa de Est, iar al doilea se referă tot la o expediție pe „continentul negru”, dar care a avut loc câțiva ani mai târziu, în 1895. Primul jurnal are două volume: primul volum cuprinde 193 de pagini, al doilea 100 de pagini, iar jurnalul din 1895, 17 pagini. Aceste documente sunt păstrate în Colecția Specială, alături de alte documente rare referitoare la perioada de colonizare a Africii. Alte documente care provin din perioada expediției se păstrează la Österreichisches Staatsarchiv din Viena, unde se află corespondența personală a contelui cu arhiducele Imperiului Austro-Ungar, prințul Rudolf. Pe lângă efortul documentar depus de Lajos Erdélyi, Muzeul de Geografie a Ungariei a realizat, cu ocazia

centenarului expediției (1987-1988), o expediție care a vizat reconstituirea călătoriei inițiale a contelui. La aceasta au luat parte specialiști din diferite domenii ale științelor naturale: geologi, biologi, geografi, antropologi, etc. La acea vreme se credea că singura sarcină care mai rămăsese de cercetat era prelucrarea și publicarea jurnalelor de călătorie ale contelor, întrucât nu se știa de existența scrisorilor trimise acasă de conte din diferite puncte ale expediției; în cercetările noastre, am descoperit în arhivele clujene această corespondență, care nu mai fuseseră studiată de nimeni anterior.

Pe lângă biografia lui Sámuel Teleki, am redactat povestea călătoriei sale, așa cum reiese din documentele sale personale. Astfel, realizăm cronica expediției așa cum este ea redată prin cuvintele contelui însuși, la persoana întâi singular. Astfel, spre deosebire de cartea lui Höhnel, în care găsim povestiri redactate și editate cu grijă la doi ani de la evenimente, aici putem citi reacțiile și gândurile zilnice ale contelui în legătură cu fiecare eveniment întâmplat pe parcursul drumului. Astfel, studierea documentelor personale ale contelui oferă, prin lucrarea de față, o deschidere nouă către o cunoaștere mai profundă și mai intimă a personalității lui Sámuel Teleki.

Într-unul dintre subcapitole, am cercetat reflectarea, în mentalitatea contelui, a imaginii alterității africane, a diverselor etnii și triburi pe care acesta le-a întâlnit în cursul expediției. Astfel, cercetătorul modern poate avea acces nu numai la detalii speciale legate de psihologia lui Sámuel Teleki, ci și la modul în care Europa acelei vremi a suferit „șocul” diferențelor culturale la întâlnirea cu diversitatea „continentului negru”.

Un alt subcapitol este dedicat celui de-al doilea jurnal, cel care se referă la călătoria organizată cu ani mai târziu, mai exact în 1895, când continentul fusese descoperit în totalitate. O mare parte a literaturii de specialitate a considerat acest drum ca o continuare a expediției anterioare; această idee este contrazisă tocmai de jurnal, întrucât, de data asta, contele a participat la o vânătoare pe meleagurile africane pe care le cunoștea deja din călătoria sa anterioară. Jurnalul relatează evenimentele petrecute într-o perioadă de două luni, din care se poate obține o perspectivă a perioadei colonizării în coasta de est a continentului.

Pe lângă realizările geografice și etnografice, expediția însumează un patrimoniu valoros – mai puțin cunoscut și, în parte, inedit – alcătuit dintr-o serie de fotografii realizate pe parcursul acestei aventuri, colecție studiată în arhiva clujeană. Capitolul șase al tezei se ocupă de scoaterea în evidență și organizarea patrimoniului de fotografii. Din rezultatele cercetărilor lui Lajos Erdélyi,

știm că această colecție din Arhivele Naționale este alcătuită din exemplare unice, deoarece toate fotografiile din proprietatea lui Ludwig von Höhnel au fost distruse în timpul celui de al II-lea Război Mondial. De aceea, patrimoniul de fotografii a expediției contelui Sámuel Teleki este deosebit de valoros atât prin apartenența sa la memoria istoriei fotografiei la nivel mondial, cât și prin faptul că păstrează unicele exemplare realizate în timpul acestei expediții care au supraviețuit până azi. Cele 64 de exemplare publicate în cartea lui constituie numai o parte a colecției care se află organizată în 7 mape și are în total 712 fotografii, ilustrații și desene. Unele dintre ele se regăsesc în mai multe exemplare în diverse mape. Identificarea tuturor este o activitate foarte laborioasă și îndelungată, întrucât o mare parte dintre acestea a ajuns în arhivă din curtea castelului jefuit în perioada războiului, unele fiind murdare și în stare deteriorată. Desenele și ilustrațiile cărții lui Ludwig von Höhnel au fost realizate după aceste fotografii, ele devenind un punct de referință în desfășurarea activității de identificare atât pentru lucrarea lui Erdélyi, cât și pentru lucrarea de față.

Un alt subcapitol face un inventar al obiceiurilor legate de tehnica fotografică de la acea vreme. De asemenea, cele 193 de fotografii care se leagă în mod direct de expediție sau de personalitatea lui Teleki sunt supuse unei analize detaliate în ce privește autorul fotografiilor și modul în care acestea au fost folosite în cartea lui Höhnel.

Alte subcapitole sunt dedicate organizării fotografiilor realizate pe parcursul călătoriei în funcție de tematică, dat fiind că, între ele, regăsim portrete sau fotograme cu personaje umane, peisaje și imagini cu caracter etnografic. La acestea se adaugă numeroase desene-reconstituiri din cartea austriacului.

Întregul patrimoniu de fotografii din arhiva clujeană se găsește sub denumirea *Fond Familial Teleki de Dumbrăvioara 1574 – 1943, nr. 252*, mapa 991 – 997. Inventarul detaliat al acestora a fost realizat în anexa tezei, fiind specificate toate exemplarele care au fost create pe parcursul călătoriei și fiind identificate cele publicate de către Erdélyi, cele apărute sub formă de desen în cartea lui Höhnel precum și cele care nu au fost identificate până în prezent ori au fost realizate în alte perioade. Tot în anexă sunt prezentate fotografiile analizate în capitolul șase al tezei împreună cu ilustrațiile și litografiile create pe baza lor.

Indiscutabil, importanța majoră a acestui proiect de cercetare rezidă în explorarea documentelor de arhivă în mare parte inedite, lucru care impune publicarea documentelor personale ale lui

Sámuel Teleki într-un volum însoțit de o notă critică. Acest deziderat reprezintă, în fapt, o datorie față de memoria contelui ardelean, întrucât doar astfel va putea fi considerată finalizată biografia sa. Chiar dacă documentele cercetate aici nu aduc foarte multe informații noi referitoare la călătoria lui Sámuel Teleki în Africa, ele prezintă evenimentele dintr-o perspectivă inedită, personală.

În ceea ce privește patrimoniul de imagini, ne găsim în fața unei întrebări: cum trebuie acesta valorificat? Semnificația și importanța unei fotografii este mult mai mare atunci când aceasta e expusă într-un muzeu decât atunci când zace ascunsă în podul unei case sau într-o mapă pe raftul arhivelor. Este dreptul și datoria morală a posterității aristocratului transilvănean de a pune în lumină și în valoare acest patrimoniu vizual. Desigur, publicarea, astăzi, a acestor fotografii, poate avea și implicații delicate: o imagine cu contele Teleki împușcând diferite animale poate afecta emoțional societatea modernă, preocupată de protecția faunei sălbatice și de responsabilitatea morală a cuceririi teritoriilor africane de către europeni. Astăzi, modul de receptare al metodologiilor unei expediție din trecut poate fi controversat; societatea nu mai poate tolera felul în care s-au desfășurat unele aspecte ale expedițiilor organizate de contele Sámuel Teleki. Spre exemplu, „drepturile omului” era o expresie necunoscută pe atunci. Acțiunile contelui nu trebuie judecate din perspectiva lumii moderne. Cea mai mare provocare este de a atrage atenția publicului larg asupra acelor „monumente naturale”, așa cum au fost ele immortalizate pentru posteritate.

Fotografiile făcute de contele Sámuel Teleki în Africa fac parte din patrimoniul valoros al istoriei fotografiei mondiale, fiind reprezentative pentru epoca de pionierat a marilor descoperiri geografice. Calitatea și importanța acestora nu este cu nimic mai prejos de cea a fotografiilor realizate de alți mari exploratori ai lumii.

Concluzii

Cercetarea acestor documente – în cea mai mare parte inedite și necunoscute publicului academic – va fi valorizată, pe lângă publicarea lor în lucrări științifice, și mediatic, prin punerea la punct a fondului documentar necesar realizării, într-o etapă ulterioară, a unui film documentar, dată fiind experiența de realizator de filme documentare a autorului tezei de față. Imortalizarea unor mari personalități prin proiecte audiovizuale nu este neobișnuită. Putem menționa cineastul clujean Gábor Xantus, membru al Academiei de Arte Ungare, care a realizat un șir de filme documentare despre personalități celebre autohtone (expediția în Antartica la care a participat profesorul clujean

Emil Racoviță, portretul doctorului László Sáska din Aiud, stabilit în Africa sau drumul parcurs în Noua Guinee de zoologul din Tășnad, Lajos Bíró).

Pe parcursul cercetărilor am descoperit în arhiva clujeană un alt jurnal al cărui autor este Ludwig von Höhnel. Documentul, scris în limba germană, e compus din 27 de caiete, numără mai mult de o mie de pagini și este absolut inedit și necunoscut cercetătorilor. Prelucrarea și transcrierea acestor caiete rămâne să fie realizată în viitorul apropiat. Totodată, se ridică problema necesității unei cercetări temeinice în arhivele Royal Geographical Society din Anglia, deoarece în perioada colonizărilor – cum reiese și din relatările contelui – Imperiul Britanic era puterea cu cea mai mare influență care valida inevitabil orice drumeție ori călătorie exploratorie. Dacă luăm în considerare faptul că singura relatare scrisă despre propria sa expediție de către Teleki Sámuel a apărut în cotidianul *London Times* imediat după întoarcerea sa de pe insula Zanzibar, nu se poate exclude existența altor documente. Trebuie menționat că documentele familiei Teleki din arhiva clujeană conțin în total 997 de mape, prelucrarea detaliată a acestora rămânând un alt deziderat pentru viitorul apropiat. În arhivele unora dintre membrii familiei s-ar putea să fie descoperite și alte documente, în prezent necunoscute, care pot oferi noi detalii legate de contele Sámuel Teleki.

Pentru comunitatea din Transilvania, este important să conștientizeze că este moștenitoarea unor valori și realizări de seamă la nivel mondial în diverse domenii științifice, artistice, culturale și politice îndeplinite de oameni precum: Emil Racoviță, Flóra Sass, Gheorghe Șincai, Sándor Kőrösi Csoma, János Bolyai, Stephan Ludwig Roth, Lajos Bíró, Victor Babeș sau, desigur, contele Sámuel Teleki. Readucerea, în atenția publicului larg, a memoriei contelui Sámuel Teleki, printr-o monografie modernă, este o necesitate a zilelor noastre, nu numai din perspectiva aniversării jubileului de 130 de ani în 2018. Astăzi, când interesul față de familiile istorice transilvănene este în creștere, iar tot mai multe castele sunt readuse la viață prin retrocedări, este o cerință minimală de a face cunoscută viața și activitatea acelor care au lăsat o vastă moștenire în urma lor. Pentru a putea fi păstrată și valorificată adecvat, această moștenire trebuie studiată, evaluată și repusă pe pedestalul pe care îl merită nu doar în sfera academică, ci și în memoria și în spiritul oamenilor.

Bibliografie selectivă

Fonduri, arhive:

Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj. Fond Familial Teleki de Dumbrăvioara, Anii extremi: 1574-1943, inventar nr.1167.

Österreichisches Staatsarchiv: AT-OeStA/HHSTA HausA Selekt Kronprinz Rudolf 19-77 Zwei Briefe von Sámuel Graf Teleki an Kronprinz Rudolf, 1887.11.04-1887.12.22.

Michigan State University Library: MSS 94, Special Collections: East African diaries, in Hungarian, 1886-95; with English translations, 1961-1965.

Literatură de specialitate:

Bendeffy-Benda László, Dr. *Teleki Sámuel gróf, Kelet Afrika hős feltárója, a Rudolf- és Stefánia tavak felfedezője. 1845–1916*, in *Magyar Utazók Afrikában. I. Felfedezők*. A Magyar Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, Budapest, 1934. 27–107.

Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt, *Isten segedelmével udvaromat megépítettem. Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2012.

Bíró József, *Erdély beszélő kövei*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.

Borsos Balázs, *Szafari a pále, pále – A gróf Teleki Samu vezette expedíció szerepe Kelet-Afrika néprajzi feltárásában*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 1998.

Borsos Balázs, *Tájképek, életképek, néprajzi dokumentumok. A Teleki-expedíció fényképeiről*, in *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*, szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán, Tarrósy István. Publikon Kiadó, Pécs ELTE BTK Afrikanisztikai Oktatási Program, 2006. 80–93.

Erdélyi Lajos, *Teleki Samu Afrikában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

Futó József, *Teleki Sámuel kelet-afrikai felfedező útja (1845–1916)*, in *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*, szerk. Havasné Bede Piroska–Somogyi Sándor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 124–128.

Gyáni Gábor, *Relatív történelem*. Typotex Kiadó, Budapest, 2007.

Halász Gyula, *Öt világrész magyar vándorai*. Aqua Kiadó, Budapest, 1993.

Höhnel, Ludwig Ritter von, *A Rudolf és Stefánia tavakhoz. Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban. Leírta kísérője Höhnel Lajos Cs.és Kir. sorhajóhadnagy*. Ráth Mór, Budapest, 1892.

Höhnel, Ludwig Ritter von, *Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika Egyenlítői vidékein 1887–1888-ban*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Véber Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984

Höhnel, Ludwig Ritter von – Coons, Ronald E. – Imperato, Pascal James, *Over Land and Sea: Memoir of an Austrian Rear Admiral's Life in Europe and Africa, 1857-1909*, Holmes & Meier Pub, New York, 2000.

Kövér György, *Biográfia és társadalomtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

Krizsán László, *Magyar utazók Afrikában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Kubassek János, *Zanzibártól a Stefánia-tóig*. Bembo Kiadó, Budapest, 1989.

Lázár István, *Világjárók – világlátók*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Livingstone, David – Waller, Horace, *The last journals of David Livingstone in Central Africa, from 1865 to his death: continued by a narrative of his last moments and sufferings, obtained from his faithful servants, Chuma and Susi*. J. Murray, London, 1874, V–X.

Löwy Dániel, *Károlyka gróf díszfogata*. Világhírnév Kiadó, Kolozsvár, 2013.

Odescalchi Eugénie, *Egy hercegnő emlékezik*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

Pirjan, Lukian, *Foreign relations with Ethiopia. Human and diplomatic history (from its origins to present)*. Lit Verlag, Berlin, 2015.

Róna István, *Híres vadászkalandok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.

Scweinfurt, Georg, *The heart of Africa*. Harper & Brothers Publishers, New York, 1874.

Stompka, Piotr, *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Gondolat–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2009.

Széchenyi Zsigmond, *Elefántország*. Mérték Kiadó, Budapest, 2013.

Vojnits András, *Utazás a rejtelmes Kelet-Afrikában Teleki Sámuel nyomában*. Natura Kiadó, Budapest, 1990.

White Baker, Sámuel, *A Nílus rejtélye*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974.

Articole și studii apărute în reviste:

A trónörökös mint fényképész. *Fényképészeti Lapok*, VII. évf., 7. sz., 1888. 149–150.

Arató Gyula, A görgényi erdőőri szakiskola megnyitása. *Erdészeti Lapok*, XXXII. évf., X. füzet, 1893. október. 749–757.

Balázs Dénes, Teleki Sámuel afrikai útinaplója. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1988, 5. sz., 53–59.

Bustya Endre, A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina. *Magyar Könyvszemle*, 81. évf., 4. sz., 1965. okt.–dec. 329–332.

Erdélyi vadász, Mi lett az erdélyi híres vadászterületekből? *Nimród Vadászújság*, XIX. évf., 24. sz., 1931. augusztus 20. 409–411.

Cecchi, Antonio, Gróf Teleki Samu kutatásai Afrikában. Cecchi ádeni olasz konzul levele az Olasz Földrajzi Társaság Bolettinoja nyomán, *Földrajzi Közlemények*, XVII. köt., 1889. 196–199.

Gábris Gyula, dr., Teleki Sámuel személye, valamint hozzájárulása expedíciójának tudományos eredményeihez. *Földrajzi Közlemények*, CXIV. (XXXVIII.) köt., 1990. 1–2. sz., 27–34.

György Aladár, A művelődés terjedése Közép-Afrikában. *Földrajzi Közlemények*, XI. köt., Budapest, 1883. 93–101.

György Aladár, Thomson utazása a Victoria Nyanza felé. *Földrajzi közlemények*, XIII. köt., Budapest, 1885. 129–136.

Herbert, Aldrich, Fényképezés az arktikus tengeren. *Fényképészeti Lapok*, VII. évf., 7. sz., 1888. 139.

Hopp Ferenc, Téli utazás a Földközi-tenger körül fekvő országokban. *Földrajzi Közlemények*, XXVI. köt., 1898. 11–25.

Hunfalvy János, Jelentés a földrajz körében 1873-ban tett munkálatokról. *Földrajzi Közlemények*, II. köt., 1874. 1–55.

K. Horváth Zsolt, Naplók, memoárok mint „lehetséges történelmek”. *Alföld*, 51. évf., 5. sz., 2000. 81–99.

Kiss Sándor, Tarka legyen a borjad! *Nimród Vadászújság*, XX. évf., 34. sz., 1932. december 1., 532–533.

Kocsis Piroska, A Teleki család irathagyatékának kalandos útja Országos Levéltárba kerüléséig. *Levéltári Szemle*, 67. évf., 2. sz., 2017. 17–43.

Kovács Sándor, A Teleki-expedíció irodalma. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1988, 5. sz., 68–69.

Kubassek János, Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának tudományos jelentősége. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1988, 5. sz. 7–16.

L. L., Könyvészet: Ludwig Ritter von Höhnel – Bergprofil. Sammlung während Graf S. Teleki's Afrika expedition 1887—88. Als Manuscript gedruckt im K. und K. Mi fit. Geogr. Institut in Wien. *Földrajzi Közlemények*, XVIII. köt., 1890. 498–500.

Lázár István, Előzetes jelentés egy kéziratról – Teleki Sámuel afrikai naplói. *Kortárs*, XXVII. évf., 12. sz., 1984. december, 1949–1957.

Lóczy Lajos, Elnöki jelentés az 1905. évről. *Földrajzi Közlemények*, XXXIV. köt., 1906. 112–123.

Mohay Tamás, Életrajz, titok, idegenség, in *Emlék, emlékezet, életút*, szerk. Deáky Zita és Smid Bernadett. ELTE-BTK, Néprajzi Intézet, Budapest, 2014. 13–20.

Petelei István, A királyfi magyarságáról (Beszélgetés Teleki Samu gróffal). *Marosvásárhelyi Füzetek*, IV. füzet, 1897. február. 177–185.

Pokoly Béla, Teleki Sámuel Kelet-Afrikai expedíciójának kronológiai vázlata. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 5. sz., 1988. 62.

Régi Tamás, Csiszolatlan gyémántok. Régi Tamás interjúja Erdélyi Lajos fotótörténész-fotóművésszel. *Afrika Tanulmányok*, I. évf., 3. sz., 2007. 57–61.

Ritter Károly, Tréfás vadászemlékek. *Nimród Vadászújság*, XIII. évf., 14. sz., 1925. július 15. 262.

Udvarhelyi Nándor, Telekiek nyomában a Maros mentén. *Honismeret*, XXIII. évf., 2. sz., 1995. 44–51.

Sz. L., A legújabb afrikai expedíció. Höhnél levele Teleki Samu grófhoz. *Erdélyi Múzeum*, 1893. 10. évf., 7. sz. 365–376.

Th. Gy. A német afrikai gyarmatok határkérdése, *Földrajzi Közöny*, XV. köt., Budapest, 1887. 474–475.

Vámbéry Ármin, Dr., Megnyitó beszéd a Magyar Földrajzi Társaság 1886 január 21-én tartott közgyűlésén. *Földrajzi Közlemények*, XIV. köt., 1886. 3–10.

Ziare:

A Hét. Budapesta 1890

Budapesti Hírlap. Budapesta 1883 – 1916

Ellenőr. Tg. Mureş 1911 – 1916

Fővárosi Lapok. Budapesta 1877 – 1895

Keleti Újság. Cluj 1933

Kolozsvár. Cluj 1888 – 1897

Kolozsvári Közöny. Cluj 1885

Magyar Polgár. Cluj 1899

Marosvidék. Tg. Mureş 1882 – 1895

Nemzet. Budapesta 1889

Népszava. Budapesta 1910

Pesti Hírlap. Budapesta 1882 – 1941

Pesti Napló. Budapesta 1893 – 1937

Székely Lapok. Tg. Mureș 1898

Székely Napló. Tg. Mureș 1916

Vadászlap. Budapesta 1882 – 1886

Vasárnapi Újság. Budapesta 1881 – 1916

Interviuri realizate personal de autor:

Interviu cu Erdélyi Lajos, Budapesta, 9 iulie 2016.

Interviu cu Erdélyi Lajos, Budapesta, 10 martie 2017.

Interviu cu Ágnes-Marie Akantisz, născ. Teleki, Viena, 5 martie 2017.

Pagini de Internet:

A személyes jellegű emlékanyag, in *Bevezetés az újkori magyar történeti források tanulmányozásába.* <http://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/forras.htm> (data descărcării: 5 octombrie 2017.)

Burton, Isabel, *The Life of Captain Sir Richard F. Burton 1821 – 1890.* 319.

<http://burtoniana.org/biography/1893-Isabel-Life/index.html>, (data descărcării: 25 iulie 2016.)

Gyáni Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás*

<http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/27-35.pdf> (data descărcării: 28 septembrie 2017.)

Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.
<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1011.html> (data descărcării: 25 septembrie 2016.)

Németh István – Juhász Dániel, *Német gyarmatpolitika a 19–20. század fordulóján*, Grotius E-Könyvtár /47. 2012. 37–41. http://www.grotius.hu/doc/pub/SIQUOQ/2012_9_nemeth-juhasz_grotius_e-konyvtar_47.pdf, (data descărcării: 27 august 2017.)

Palkiewicz, Jacek, *Kalandvagyból diplomáztam Borneón*
http://www.ng.hu/Termesztet/2014/04/kalandvagybol_diplomaztam_borneon (data descărcării: 25 septembrie 2016.)

Széki Teleki család <http://genealogy.euweb.cz/hung/teleki3.html> (data descărcării: 13 august 2015.)